

KS. MIECZYŚLAW MIKOŁAJCZAK
Wrocław–Gorzów Wlkp.

Uwagi dotyczące budowy, gatunku i datowania Ps 67

Od dawna przyjmujemy, że Ps 67 jest przedwygnaniową pieśnią zniwną lub pieśnią dziękczynną za zbiory, śpiewaną w świątyni jerozolimskiej z okazji izraelskiego święta. Ta dominująca dotąd interpretacja przeinacza jednak właściwą intencję tego psalmu. Chcielibyśmy wykazać, że Ps 67 należałoby raczej rozumieć jako poezję powygnaniową dla gminy.

Już w końcu XIX w. dla F. Hitziga¹ Ps 67 jest „zabarwioną kapłańsko” pieśnią chwalcącą Boga, dzięki któremu zebrano „bogaty plon”. Również F. Delitzsch² opisuje Ps 67 jako „spojrzenie na plon”. T.K. Cheyne³ nazywa ten psalm „a Harvest-Home hymn in the widest sense”, napisany przez poetę patrzącego na dojrzewające plony.

W badaniach XX w. rozumienie Ps 67 poparte jest pracami S. Mowinckela i H. Gunkela. Dla S. Mowinckela Ps 67 (podobnie jak Ps 65) wyraża dziękczynienie za zbiory. W innym miejscu charakteryzuje go dokładniej: „Ps 67 jest publicznym dziękczynieniem za plony na ziemi, którymi Jahwe sprawiedliwie pobłogosławił tego roku swój lud, a to dowodzi, że króluje nad ziemią i wszystkimi narodami”⁴. Dlatego też psalm ten implikuje, że lud Izraela zajmuje się uprawą roli, nic natomiast nie mówi o hodowli bydła⁵.

¹ *Die Psalmen*, Heidelberg 1863, s. 68.

² *Die Psalmen*, Leipzig 1883, s. 472.

³ *The Book of Psalms or the Praises of Israel*, London 1888, s. 181.

⁴ S. Mowinckel, *The Psalms in Israels Worship*, Oxford 1962, s. 29–30.

⁵ S. Mowinckel, *Psalm Criticism between 1900 and 1935*, VT 5(1995) s. 29; por. tenże, *Psalmenstudien*, Kristiania 1921, s. 182–188.

Dla H. Gunkela⁶ Ps 67 jest „modlitwą dziękczynną za zbiory” Dowodzi on, że „troska o żywność jest głównym przedmiotem modlitwy ludzi żyjących w zgodzie z naturą”⁷. Interpretację tę kontynuują: H. Schmid⁸, F. Nötscher⁹, A. Weiser¹⁰, H.J. Kraus¹¹.

Zdaniem W. Staerka¹², a także A. Deisslera¹³ w Ps 67 chodzi o liturgiczny formularz na święto dziękczynne za zbiory. W. Staerk jest zdania, że być może ten psalm „śpiewany był przez śpiewaków świątynnych podczas liturgii na zakończenie czasu zbiorów”¹⁴. Według A. Deisslera Ps 67 został napisany z okazji świąt Pięćdziesiątnicy i Namiotów¹⁵

Na czym opiera się ta interpretacja? Co sprawia, że Ps 67 jest liturgiczną pieśnią dziękczynną za zbiory, bo przecież tylko jeden wiersz wymienia plony ziemi (w. 7a)? Czy to uzasadnia taką interpretację całego psalmu?¹⁶ Na ogół Ps 65 traktuje się jako równoległy i objaśniający. W nim wyraźniej niż w Ps 67 zawarte jest dziękczynienie za zbiory¹⁷ Gunkel stwierdza krytycznie: „niewiele pieśni dziękczynnych za zbiory przekazanych jest w Psalterzu”¹⁸.

Interpretacja Ps 67 utrudniona jest także przez to, że formy czasowników mogą być różnie rozumiane. Nie ma więc co się dziwić, że są autorzy, którzy chcąc podważyć tę interpretację, odpowiednio tłumaczą formy wieloznacznych czasowników¹⁹ Na dwóch przykładach chcielibyśmy przedstawić, że tłumaczenie niepewnych gramatycznie czasów zależy od rozumienia psalmu.

⁶ *Die Psalmen*, Göttingen 1968, s. 280.

⁷ Tamże.

⁸ *Die Psalmen* (HAT 15), Tübingen 1934, s. 125.

⁹ *Die Psalmen*, Würzburg 1947, 128.

¹⁰ *Die Psalmen* (ADT 14/15), Göttingen 1987, s. 321–325.

¹¹ *Die Psalmen* (BK XV 2), Neukirchen 1989, s. 620–623.

¹² *Lyrik (Psalmen, Hoheslied und Verwandtes)*, Göttingen 1920, s. 89.

¹³ *Die Psalmen*, Düsseldorf 1989, s. 256–258.

¹⁴ Staerk, *Lyrik*, s. 89.

¹⁵ Por. Deissler, *Psalmen*, s. 257. Osobliwą interpretację proponuje M. Dahood, *The Psalms* (AB II), Garden City 1968, s. 127. W porównaniu z innymi psalmami utrzymuje on, że: „niniejszy poemat szczególnie modli się o deszcz, nawet jeżeli ten termin nie pojawia się w jego ośmiu wersach”

¹⁶ Por. np. H. Herkenne, *Das Buch der Psalmen*, Bonn 1936, s. 223–224 oraz Deissler, *Psalmen*, s. 257.

¹⁷ Por. Mowinkel, *Psalmenstudien*, s. 182–188; Weiser, *Psalmen*, s. 322: „Tę pieśń należy zestawić razem z Ps 65”

¹⁸ Gunkel, *Psalmen*, s. 280.

¹⁹ Por. co do czasów D. Michel, *Tempora und Satzstellung in den Psalmen* (AET I), Bonn 1960, s. 115–116.

Jest sporne, w których wierszach znajdują się tryby rozkazujące. Jednoznacznie chodzi o tryb rozkazujący w w. 4.5a.6, ale trudno jest ocenić w. 2.7b.8. Ci, którzy rozumieją Ps 67 jako pieśń żniwną, tłumaczą prośbę o błogosławieństwo w w. 2 jako tryb rozkazujący²⁰. Ale jak należy rozumieć w. 7b.8? Weiser nie traktuje w. 7b jako prośby, lecz jako potwierdzenie w. 7a. Dlatego tłumaczy go w czasie teraźniejszym, natomiast w. 8 rozumie jako życzenie i odczytuje go w trybie rozkazującym²¹. Kraus rozumie w. 7–8 jednolicie, jako „wdzięczne stwierdzenie” Tłumaczy obydwie wiersze w trybie rozkazującym²², chociaż konkretna wypowiedź w w. 7a jak również w 5ab jest jednoznacznie w czasie przeszłym (*imperfectum*).

Gunkel wybiera własną drogę interpretacji, opierając ją na przemyśleniach formalno-historycznych. Uważa on, że prośba w w. 2 mogłaby stać tylko na końcu pieśni dziękczynnej. Umieszczona w w. 2 czyni z psalmu „pieśń skargi”²³. Musiały wobec tego — zdaniem Gunkela — zdarzyć się znaczne błędy przy przepisywaniu. Dlatego zmienia on pierwszy czas przeszły *imperfectum* na czas przeszły *perfectum*, drugi na *imperfectum consecutivum*, a trzeci na poetycki *aoryst* (czyli nieokreślony czas przeszły). Wiersze 7.8a tłumaczy on również w czasie *imperfectum*²⁴.

Te przykłady powinny nam wystarczyć, ponieważ dostatecznie jasno ilustrują wpływ interpretacji na tłumaczenie tekstu. Jeśli w. 7b.8 — jak np. u H. Schmid²⁵ — nie jest tłumaczony w trybie rozkazującym, lecz w czasie *imperfectum*, zmienia się znaczenie całego psalmu. Powtórzona prośba o błogosławieństwo (w. 7b.8) jest wówczas zdominowana przez informację o zbiorach (w. 7a). Tak więc w. 7b.8 stają się podsumowaniem zbiorów. Jeśli jednak w. 7b.8 tak jak w. 2–3 konsekwentnie przetłumaczymy w trybie rozkazującym, to w w. 7a jest tylko skromną wzmianką o zbiorach, stojącą w cieniu następującej po niej prośby o błogosławieństwo.

²⁰ Por. np. Weiser, *Psalmen*, s. 321 i Kraus, *Psalmen*, s. 620.

²¹ Por. Weiser, *Psalmen*, s. 322: „Ziemia wydała swój plon. Niech pobłogosławi nas Bóg, nasz Bóg. Niech pobłogosławi nas Bóg!”

²² Por. Kraus (*Psalmen*, s. 620–621): „Kraj wydał swój plon! Niech pobłogosławi nas Jahwe, nasz Bóg. Niech pobłogosławi nas Jahwe!”

²³ Gunkel, *Psalmen*, s. 281.

²⁴ Por. tamże. H. Gunkel usprawiedliwia swoje krytyczne ingerencje formalne. Ponieważ Ps 67 jest jego zdaniem pieśnią dziękczynną ludu, musi odpowiadać określonym kryteriom formalnym. Jednak ten zabieg jest tautologiczny. Słusznie H.J. Kraus (*Psalmen*, s. 621) zarzucił H. Gunkelowi szablonowe ujęcie, które nie oddaje charakteru psalmu, ponieważ łączą się w nim różne elementy gatunkowe i motywy w jedną barwną całość.

²⁵ Por. Schmid, *Psalmen*, s. 125.

Naszym zdaniem w. 7a powinien być tłumaczony w czasie *imperfectum*, a w. 7b.8 w trybie rozkazującym.

Pięciokrotnie w Ps 67 istnieje określenie Boga אֱלֹהִים (w. 2.4.6.7b.8). Wszystkie te zwroty są albo z קַח, יִדָּה, albo z בָּרַךְ. Formalnie zawsze powinien być *imperfectum* z אֱלֹהִים, który jest jedynie zmieniany syntaktycznie. We wszystkich zwrotach chodzi o prośbę, przy czym prośby w w. 7b.8 nie należy rozumieć inaczej niż w w. 2.4.6. i przetłumaczyć w trybie rozkazującym. Można więc stwierdzić, że w. 7a jest informacją o błogosławieństwie w trybie oznajmującym, nie może ona być jednak traktowana jako klucz do zrozumienia całego psalmu.

Chcemy pokazać, że w Ps 67 w żadnym przypadku nie chodzi o pieśń dziękczynną za zbiory, która była regularnie śpiewana chóralnie przy świętach wiosennych lub plonów²⁶, lecz o eschatologiczną pieśń błagalną lub pochwalną. Sedno tego psalmu trafnie scharakteryzował H. Gunkel: „Psalm ten niestrudzenie oznajmia, że błogosławieństwo Boże spoczywa na Izraelu”²⁷

Tak więc centralnym motywem psalmu jest błogosławieństwo Boże²⁸. Ma ono podwójne znaczenie. Z jednej strony jest błogosławieństwem, którego doświadcza wspólnota. O nim mówią obydwa stwierdzenia w w. 5ab.7a. Bóg jest mądrym, sprawiedliwym sędzią, kierującym i utrzymującym istnienie świata stwórcą. Przez dobroć świadczoną stworzeniu, Bóg daje siebie człowiekowi. To Boże darowanie Siebie człowiek doświadcza jako moc błogosławieństwa. A więc Bóg jest tym, który zawsze przede wszystkim daje.

Z drugiej strony błogosławieństwo, którego doświadczył Izrael, jest rozumiane również jako błogosławieństwo dla wszystkich ludzi, za które winny dziękować poszczególne ludy עַמִּים (w. 4.5.6), narody אֲמִים (w. 5), a nawet cały rodzaj ludzki כָּל-אֲפִסֵי-אָרֶץ (w. 8). Dlatego w powracających w. 4 i 6 wzywa się narody do chwaleń Boga, a świat nawoływany jest do bojaźni Bożej (w. 8b). Mimo że nie ma tu bezpośrednio wypowiedzianej myśli, iż narody błogosławione są w Izraelu — nawet nie występuje nazwa Izrael — to błogosławieństwo dla Izraela wydaje się oczywiste, ponieważ podmiotem

²⁶ Por. Weiser, *Psalmen*, s. 321, dla którego ten psalm jest pieśnią ludową, napisaną w celach liturgicznych na święto dziękczynienia za plony.

²⁷ Gunkel, *Psalmen*, s. 281.

²⁸ Por. C. Westermann, *Das Verhältnis des Jahweglaubens zu den außerisraelitischen Religionen. Forschung am Alten Testament, Gesammelte Studien*, w: *Theologische Bücherei*, München 1964, s. 210–211.

powtarzanej prośby w w. 2.7.8 może być tylko izraelska wspólnota wyznaniowa.

Błogosławieństwo jest nie tylko znakiem widocznej przychylności Boga, widocznej w codziennych darach, ale także doświadczeniem wyczekiwanej z utęsknieniem bliskości Boga. Dopiero Jego obecność daje człowiekowi poznać, że jest błogosławiony. Nawet pieśni pochwalne, które śpiewa wspólnota, są reakcją na Boże błogosławieństwo. Dlatego w Ps 67 dominuje umotywowana prośba o błogosławieństwo, mimo że miało już miejsce. Musi się ono wciąż na nowo powtarzać. Tak więc cała wspólnota prosi wzorem Aarona (Lb 6,24–25) o błogosławieństwo Boże (w. 2) — w lekko zmienionej formule triady. Motyw „niech Bóg nam ukaże pogodne oblicze” jest również znany z Ps 4,7 i 31,17. Prośba o błogosławieństwo, która została przecież spełniona, spleciona jest z uwielbieniem (יְהוָה) Boga (w. 4.6.8b). Ludy i narody, gdy odczuwają siłę błogosławieństwa, powinny wielbić Boga razem z Izraelem, uznając tym samym historycznego Boga narodu wybranego. Z Izraela bowiem wychodzi błogosławieństwo Boga, ponieważ jemu go udzielili i z nim go związał. Ten wątek został jednak w psalmie pominięty, a podkreślony jest uniwersalizm historiozbowczy ogarniający wszystkie narody (Iz 2; Ps 66,1–9; 98; 117)²⁹

W Ps 67 zawarte jest także bogactwo myśli eschatologicznej³⁰ Bóg daje się poznać Izraelowi — ukazuje się ludowi w czasie błogosławieństwa, jako Ten, który przewyższa bóstwa czczone w innych narodach³¹. Bóg Izraela jest najlepszym Bogiem (Za 8,20–23), dlatego Izrael może stać się nadzieją dla innych ludów ze względu na uniwersalizm Bożego działania³²

W ten sposób opisaliśmy kompozycję psalmu. Temat omawianego psalmu opisują niektóre słowa przewodnie; oprócz בָּרַךְ występują także יְהוָה — הַיְיָ, jak również כָּל־אֲפֹסֵי־אֲרֶץ אֱמִים־עַמִּים. Odpowiadają one liturgicznemu celowi psalmu, podobnie jak poszczególne motywy wielokrotnie powtarzane.

²⁹ G. Ravasi (*Il libro dei Salmi. Commento e attualizzazione*, t. II, Bologna 1983, s. 352–353) podkreśla oprócz uniwersalistycznego również związany z nim misyjny charakter psalmu.

³⁰ Por. G. Fohrer, *Die Struktur der alttestamentischen Eschatologie* (BZAW 109), Berlin 1969, s. 15–31, 141–147; B. Uffenheimer, *Eschatologie II*, TRE X, s. 256–270; D.E. Gowana, *Eschatology in the Old Testament*, Philadelphia 1986.

³¹ Ps 67 zostawia jedynie określenie Boga jako אֱלֹהִים. Nie występuje tetragram. Kraus (*Psalmen*, s. 620–621) zmienia wszędzie na יְהוָה, ponieważ psalm jest według niego zredagowany w tradycji elohistycznej, czego jednak nie potrafi uzasadnić.

³² Por. F. Baethgen, *Die Psalmen* (HAT), Göttingen 1904, s. 199; N.A.V. Uchelen, *Psalmen*, t. II, Nijkerk 1986, s. 182–183.

Poza tym uwagę zwraca fakt, że Y^{N} występuje czterokrotnie (w. 3.5.7.8); trzy razy przy okazji opisu działania Bożego błogosławieństwa ziemi, raz przy wzywaniu ludu do bojaźni Bożej.

Przy rozważaniu formy zwracają uwagę dwukrotnie powracające wersety: 4 i 6³³. H. Gunkel proponuje, aby podzielić pieśń na trzy równe strofy, każdorazowo zakończone refrenem (w. 2-4, 5-6, 7-8). Aby spełnić ten zamysł, należałoby powracający wers po w. 8 jeszcze raz powtórzyć³⁴. Lepiej jednak podzielić psalm na trzy strofy: w. 2-3, 4-5, 6-7 według kryteriów treści i formy.

Umotywowana prośba o błogosławieństwo tworzy pierwsze strofy (w. 2.3), bezpośrednie zwrócenie się do Boga pojawia się w powracającym wersie (w. 4-6). Nową strofą, która mówi o błogosławieństwie Boga są w. 6-7. Wiersz 8a podejmuje później jako inkluzję motyw błogosławieństwa z w. 2a i kończy podsumowującym upomnieniem (w. 8b).

Tak odpowiadają sobie początek (w. 2-3) i zakończenie (w. 8a.b) psalmu, które są symetrycznie przyporządkowane do równej w formie, dwustrofowej części środkowej (w. 4-5; 6-7).

Koncentryczna budowa Ps 67 przedstawia się następująco³⁵:

1. Tytuł
2. Prośba o błogosławieństwo
3. Cel błogosławieństwa

4. Wezwanie do uwielbienia Boga
(wers powracający)	6. Wezwanie do uwielbienia Boga
(wers powracający)
5. Umotywowanie dziękczynienia	7. Umotywowanie dziękczynienia —
prośba o błogosławieństwo

- 8a. Prośba o błogosławieństwo (inkluzja)
- 8b. Końcowe upomnienie (cel błogosławieństwa)³⁶

³³ Por. J.N. Aletti, J. Trublet, *Approche poétique et théologique des Psaumes. Analyses et méthodes*, Paris 1983, s. 37-40.

³⁴ Por. Gunkel, *Psalmen*, s. 180-281.

³⁵ Podobny podział proponowali już F. Delitzsch (*Psalmen*, s. 472) i N.A.V. Uchelen (*Psalmen*, t. II, s. 182-183).

³⁶ Od tej budowy odchodzi Ravasi (*Il libro dei Salmi*, s. 350-351). Dzieli psalm według nagłówków (w. 1) na trzy strofy:

1. w. 2-3 (benedizione volto di Dio, salvezza universale);
2. w. 5 centralny punkt psalmu (gioia universale, giudizio universale);
3. w. 7-8 (il frutto della terra, benedizione, timore universale).

Inaczej interpretują J.N. Aletti i J. Trublet (*Approche poétique*, s. 38):

1. w. 2-3 Dieu benisse;
2. w. 4-5a refrain;

Datowanie Ps 67 nie jest jednoznaczne. M. Goulder twierdzi, że pieśń ta powstała w Dawidowych czasach³⁷. Z drugiej strony w ocenie B. Duhma: „żaden pojedynczy psalm nie naprowadza czytającego na myśl, że miałby lub musiałyby on być z czasów przedwygnaniowych”³⁸. Może chodzi mu o psalmy — pieśni z czasów machabejskich lub nawet hasmonejskich³⁹. Na temat precyzyjnego datowania Ps 67 Duhm się nie wypowiada. Datowanie psalmu jest trudne, gdyż brak konkretnych historycznych aluzji, jedynie obserwacje językowe i religijno-historyczne pozwalają na przybliżone przyporządkowanie go do konkretnego czasu.

Najważniejszym pojęciem dla określenia czasu powstania psalmu jest **ישוע** w w. 3. Zdarzenie, które **ישוע** warunkuje jest opisane w w. 2.3a — w błogosławieństwie dla Izraela zawarta jest uniwersalistyczna zapowiedź zbawienia. Takie użycie słowa jednoznacznie wyraża jego sens eschatologiczny, podobnie jak w Iz 12,2–3⁴⁰; 26,1–3⁴¹; 45,22–25⁴² i Jr 33,8–9⁴³. To eschatologiczne znaczenie **ישוע** jest wskazówką dla późniejszego ujęcia⁴⁴. Natomiast formuła płodności w w. 7a nie powinna być interpretowana, jak uważa H. Hupfeld, eschatologicznie jako „ostatni zbiór”⁴⁵. Ta stara formuła została przyjęta przez psalmistę dla opisanie działania błogosławieństwa (Kpl 26,4; Ps 85,13; Ez 34,27). Jako motyw spotykamy ją przy okazji **כל-אפסי-ארץ** w późniejszych psalmach (Ps 2,8; 22,28; 98,3). Również końcowe wezwanie do bojaźni Bożej (w. 8b) występuje tylko w późnych tekstach mądrościowych (Hi 37,24; Koh 12,13; Syr 1,11–20).

3. w. 5b tu juges peuples avec droiture, tu guides les peuples sur terre;

4. w. 6 refrain;

5. w. 7–8 terre donne son produit; Dieu benit, que Dieu benisse; craint de tous les lointains de la terre.

³⁷ M. Goulder (*The Prayers of David (Psalms 51–72)* (JSOTSS 102), Sheffield 1990, s. 186–190) zalicza Ps 67 do Psalterza Dawidowego, który zdecydowanie umieszcza w X wieku. Podobnie ocenia H.G. Jefferson, *The Date of Psalm LXVII*, VT 12(1962) s. 201–205.

³⁸ B. Duhm, *Psalmen*, s. XXI.

³⁹ Por. tamże, s. XXI–XXV

⁴⁰ Por. O. Kaiser, *Das Buch des Propheten Jesaja 1–12* (ATD 17), Göttingen 1981, s. 254–257.

⁴¹ Por. tenże, *Das Buch des Propheten Jesaja 13–39* (ATD 18), Göttingen 1983, s. 165–167.

⁴² Por. C. Westermann, *Das Buch des Propheten Jesaja 40–66* (ATD 19), Göttingen 1986, s. 141–143.

⁴³ Por. W. Rudolph, *Jeremia* (HAT 12), Tübingen 1947, s. 182–184.

⁴⁴ Por. J.F. Sawyer, **ישע**, TWAT III, kol. 1053–1059.

⁴⁵ H. Hupfeld, *Die Psalmen*, Gotha 1888, s. 134.

Ten historiozbowczy charakter Ps 67 odzwierciedla historyczną sytuację Izraela. W chwili, gdy gmina wyznaniowa w pieśni liturgicznej wysławia uniwersalizm swojego Boga (w. 3.4.6.8) jej granice terytorialne są już przekroczone. Adresuje więc Ps 67 do wszystkich Żydów rozrzuconych po całym obszarze śródziemnomorskim i Bliskiego Wschodu. Oddźwięki uniwersalizmu, jak wyprawa na Syjon w Iz 2,1–5⁴⁶, Mi 4,1–5⁴⁷, Iz 55,4–5⁴⁸, Iz 66,18–24⁴⁹ lub Ez 29,13–16, są dopiero później poświadczone⁵⁰. Również Za 8,20–23 zapowiada zbawienie Izraela. Nie można byłoby więc odwołać się do niego w połowie V wieku.⁵¹

Z wymienionych powodów nie może chodzić w tej pieśni o przedwygnaniową liturgię, znaną w świątyni jako dziękczynienie za plony. Psalm ten nie jest również, jak uważa H. Gunkel⁵², pieśnią dziękczynną ludu. Ps 67 jest raczej eschatologiczną pieśnią błagalną i dziękczynną należącą do liturgii w gminie wyznaniowej⁵³, tak jak to uzasadnił Ezdrasz (Ne 7,72b–8,8)⁵⁴.

⁴⁶ Kaiser, *Jesaja 1–12*, s. 63; datowane Iz 2,1–5 w myślowej bliskości do lewickich i korachickich pieśni Syjonu najwcześniej w końcu V w.

⁴⁷ Według H.W. Wolfa (*Dodekapropheten 4: Micha*, BK XIV 4, Neukirchen-Vluyn 1982, s. 87–89) ten zbiór powieżeń występuje w Mi 4 dopiero w czasie powygnaniowym.

⁴⁸ Por. Westermann, *Jesaja*, s. 225–230.

⁴⁹ Według K. Koenena (*Ethik und Eschatologie im Tritojesajabuch*, WMANT 62, Neukirchen-Vluyn 1990, s. 208–214) ten tekst należy do późnego V, jeśli nie nawet do wczesnego IV wieku.

⁵⁰ Tak też S. Mowinckel (*Psalm Criticism*, s. 29), dla którego motyw uniwersalizmu jest znakiem późniejszego datowania. Odpowiada to również wynikom pracy G. Warnke (*Die Zionstheologie der Koruchiten in ihrem traditions-geschichtlichen Zusammenhang*, BZAW 97, Berlin 1966, s. 66), który twierdzi, że korachistyczne psalmy syjońskie dopiero w czasie wygnaniowo-powygnaniowym reprezentowały zdecydowaną teologię syjonistyczną.

⁵¹ Por. H. Elliger, *Sacharia* (ATD 25), Göttingen 1982, s. 141–143; R.L. Smith, *Micah Malachi* (WBC 32), Waco 1984, s. 169–170, 238–241.

⁵² Por. Gunkel, *Psalmen*, s. 280.

⁵³ Por. M.E. Tate, *Psalms 51–100* (WBC 20), Waco 1990, s. 155–156; Ps 67 należy rozumieć jako modlitwę o błogosławieństwo, która prawdopodobnie odmawiana była przez kapłana podczas liturgii.

⁵⁴ Dla A.H.J. Gunnewega (*Nehemia*, KAT XIX 2, Gütersloh 1987, s. 108–112) kapłan Ezdrasz uzasadniał z punktu widzenia kronikarza skoncentrowaną na Torze liturgię słowną. Już pierwsza jej część daje poznać formy liturgiczne, do których należy np. przeczytanie modlitwy pochwalnej. Ps 67 jest skomponowany wybitnie liturgicznie. Por. J. Maier, *Zwischen den Testamenten, Geschichte und Religion in der Zeit des zweiten Tempels* (NEB. EB 3); Würzburg 1990, s. 240–244. Psalm ten jest ściśle spokrewniony z poszczególnymi elementami liturgii synagogałnej; por. J. Maier, *Geschichte der jüdischen Religion*, Berlin 1972, s. 130–151. *Sitz im Leben* psalmu

Tak więc psalm ten został napisany z użyciem starej formuły i motywów przypuszczalnie pod koniec V w., a może dopiero w IV w., w czasach Dariusza III⁵⁵ dla użytku liturgicznego⁵⁶

Remarks Concerning Structure, Genre and Dating of Ps 67

SUMMARY

Ps 67 is often interpreted as a pre-exile harvest song or a thanksgiving song for the crop. It is performed in the Jerusalem temple on the day of Israeli festival.

Ps 67 should be comprehended as the post-exile commune poetry. Interpretation of Ps 67 proves more difficult due to the verb forms which can be understood differently.

Ps 67 constitutes the eschatological imploring or laudatory song declaring God's blessings upon Israel. It is an experience of the longed for nearness of God.

Historical and soteriological characteristics of Ps 67 reflects the Israel's situation. It is addressed to all Jews scattered around the Mediterranean and the Middle East regions.

Ps 67 was written employing an ancient formula with the liturgical motifs presumably dating back to the end of 5th c.B.C. or perhaps even 4th c.B.C. to the times of Darius III.

nie jest jednak znane, gdyż początki liturgii synagogałnej nie są w pełni poznane. Ustalenie źródła nie pozwala na wyciągnięcie wniosków, nie istnieje również ewidencja archeologiczna z czasu powygnaniowego; por. H. Donner, *Geschichte des Volkes Israel und seiner Nachbarn in Grundzügen*, w: *Grundrisse zum Alten Testament*, Göttingen 1987, s. 430–437; Maier, *Zwischen den Testamenten*, s. 240–244.

⁵⁵ Ravasi (*Il libro dei Salmi*, s. 349–350) proponuje ogólnie epokę perską, ponieważ uniwersalistyczne i misjonarskie idee psalmu należą historyczno-religijnie do tej epoki. M. Treves (*The Dates of the Psalms. History and Poetry in Ancient Israel*, Pisa 1988, s. 58) datuje ten psalm znacznie później. Łączy w. 7 z klęską głodu i umieszcza psalm w roku 160 przed Chrystusem.

⁵⁶ Tak również Kraus (*Psalmen*, s. 622): „Zebrana wspólnota prosi o błogosławieństwo Boga Izraela, przede wszystkim jednak o rozszerzenie błogosławieństwa w uniwersalnym zasięgu dla wszystkich ludów”